

Nevelődés, beavatás, mese

Tamási Áron *Ábel a rengetegben* című regényének műfaji elemzése*

A Tamási-recepció tanúsága szerint az értelmezők körében egyértelmű konszenzus alakult ki arra irányulóan, hogy poétikai szempontból az életmű legjelentősebb művének az Ábel-trilógia, azon belül pedig a bevezető kötet tekinthető.¹ Stablnak tűnő kanonikus pozícióját jelzi többek között az is, hogy az *Ábel a rengetegben* egyrészt az egyik legtöbbet elemzett Tamási-alkotás, másrészt pedig az általános iskola felső tagozatán is gyakran szerepel a kötelező olvasmányok között. Az értelmezések többsége hasonló kérdésekkel igyekezte szóra bírni a regényt: ezek sorában a műfaji problémákat, a mitizáló szemléletmód poétikai következményeit, illetve a székelység sorsának, mentalitásának példázatos olvashatóságát vizsgáló megközelítéseket egyaránt találunk. Jelen elemzés kiindulópontjait tekintve alapvetően nem tér el a recepció vissza-visszatérő problémafelvetéseitől, hiszen a műfaji olvashatóság lehetőségeinek keretei között érinteni fogjuk a korábbi értelmezésekben artikulálódó kérdéseket. Miközben azonban a legtöbb interpretáció az alkotásban feltáruló fiktív világ nyelvi, szerkezeti, világképi egységességében és összhangjában ismerte fel a regény erényeit, addig a vázolni kívánt olvasat arra igyekszik rávilágítani, hogy akár a mesei vágyteljesítés, akár a próbákkal teli, ám végül sikeres nevelődés, vagy épp a kisebbségi sorsot felvállaló helytállás parabolájaként olvassuk a szöveget, elsősorban nem az egyértelműen dekódolható példázatos tanulságok didaxisában, hanem a jelentések sokszólamúságának tematikus, motivikus és nyelvi-retorikai szinten való érvényesítésében ragadható meg az alkotás poétikai teljesítménye.

A regény bevezetése mint szövegolvasási javaslat

Az *Ábel a rengetegben* műfaji kontextusainak átfogóbb tárgyalását megelőzően érdemes a regény nyitányát részletesebb vizsgálat tárgyává tenni, mivel a bevezetésben elbeszélte történések olyan kicsinyítő tükörnek is tekinthetők, amelyek a szöveg

* A dolgozat megírását a Debreceni Egyetem EFOP-3.4.3-16-2016-00021 pályázata tette lehetővé.

¹ Két jellegzetes példa a regényt méltató értékelések sorából: „Az *Ábel a rengetegben*, az Ábel-trilógia első darabja, mindmáig legtöbbször tartott regénye Tamási Áronnak. Tudatosság és intuíció, etikai szándék és megformálás egyetlen művében sem került ilyen zavartalan egyensúlyba, mint ebben a »pikareszk keretbe foglalt lírai vallomásban«, mely úgy lett »a székelység ábrája«, hogy emberi sorsképletként is megállja a helyét.” (Cs. SZABÓ Annamária, *A játék komolysága: Az etikai és az esztétikai minőségek összefüggése Tamási Áron Ábel a rengetegben c. regényében*, Műhely, 1988/1, 33.). Görömbei András hasonló vélekedése pedig a nemzeti-közösségi tematika felől közelít a regényhez: „Egy nemzeti közösség gondjainak vállalásával akart az egész emberiség számára életérdekvé érveket találni, kedvet gyűjteni az élethez. Regényben legnagyobb művészi sikerrel az Ábel-trilógiában sikerült ez neki.” (GÖRÖMBEI András, *Az ábeli létforma titkai: Ábel a rengetegben*, Alföld, 1974/12, 48.)

egészének befogadását irányító olvasási javaslatként nyerik el értelmüket. Két olyan szövegrészlet kommentálásával mutatható ez meg legnyilvánvalóbban, amelyek két különböző aspektusból válhatnak az olvasás (és elemzés) lehetséges kiindulópontjává: az egyik a kisebbségi/közösségi sors példázatos jelentésteremtésének metaforikus/allegorikus megfeleltetéseire irányítja rá a figyelmet, míg a másik a regény egészét meghatározó elbeszélői stratégia működésére világít rá.

A regény recepciótörténete során több elemzésben is megfogalmazódott az az allegorizáló interpretációs javaslat – anélkül, hogy a szöveg egészére vonatkozóan átfogó elemzés tárgyát képezte volna –, miszerint Ábel történetében a székely nép Trianon utáni sorsának reprezentációját fedezhetjük fel: „Tamási Áron az *Ábel*-ben a székelységet akarta megírni, egy sokat szenvedett nép jellemmitológiáját szándékozta megrajzolni, fölvázolni a misztika elemei nélkül. [...] Ábel emberré fejlődése a székelység történelmi útjának is szimbólumává lett.”² Részben ezzel az elgondolással függhet össze, hogy a regény(trilógia) főhősének magatartását – vagyis az adott szituációhoz alkalmazkodó találékonyosságát, az éleselméjűséget bizonyító, nyelvi kétértelműségek humoros-ironikus kifordítására irányuló kommunikációját – olyan személyiségjegyként szokás azonosítani, amely általában a székelység jellemkarakterológiájának sztereotip megfeleltetése is egyben.³ Az ilyen jellegű allegorizáló olvasásmód sok esetben a túlinterpretálás lehetőségét rejtí magában, ami az értelmező önkényes jelentéstársításait a szövegek alapján nem, vagy csak korlátozott mértékben teszi igazolhatóvá. Az *Ábel a rengetegben* esetében azonban e megközelítést az indokolhatja, hogy a regény szövege a lehangsúlyosabb helyen, vagyis a nyitómondatban teremti meg a metaforikus azonosítás lehetőségét:

Abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székelyeket, az én életemben még külön is igen nagy fordulat állott bé.⁴

² GÖRÖMBEI, *i. m.*, 51.

³ Ebben a vonatkozásban külön vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy az az utóbbi évek anyaországi kulturális nyilvánosságában különösen megerősödő és sokféle forrásból táplálkozó mitizáló szemléletmód, mely a székelységet az autentikus magyarsággal/hazafisággal azonosítja (lásd ehhez részletesebben György Péter kapcsolódó tanulmányait: GYÖRGY Péter, *Állatkert Kolozsváron: Képzelt Erdély*, Bp., Magvető, 2013.), mennyiben eredeztethető az Ábel-trilógiában körvonalazódó hősformalás narratív mintázataiból. Az talán így is megköckéztatható feltételezés, hogy Tamási életművében és különösen az oeuvre legismertebb figurájában, Ábelben nem egyszerűen csak reprezentálódtak a székelység karaktervonásai, hanem a szépirodalmi szövegekben teremtődő fiktív szereplőformálás az erdélyi kisebbségről kialakult képnek és emlékezetnek mintaadó médiumává is vált egyben. Hasonló meglátásra figyelmeztet Balázs Imre József is: „Tamási erdélyi, mert az erdélyiségből táplálkozik, abba született bele, azt közvetíti. És Tamási erdélyi, mert Erdély önmagára ismer benne. [...] Így Tamási művei nem a tökéletes másolatot – mondjuk, a néplélek tökéletes másolatát – jelentik, hanem valaminek a megteremtését.” (BALÁZS Imre József, *Dialógus a világgal: Tamási Áronról*, Irodalmi Magazin, 2015/4, 15.)

⁴ TAMÁSI Áron, *Ábel a rengetegben*, Bp., Szépirodalmi, 1969, 5. (A további regényhivatkozások oldalszámait az idézetek után, zárójelben közlöm. – B. N.)

A „nevezetes” évszám nyomatékositása ugyan látszólag csak arra szolgál, hogy az elbeszélő időben elhelyezze a regénybeli történeteket, ám legalább ennyire hangsúlyos, hogy az erdélyi magyar (székely) kisebbség történetében sorsfordítónak tekinthető 20. századi dátum a főhős életútjának radikális megváltozásával kerül párhuzamba. Ráadásul a két eseményben könnyen felfedezhető az analógia, miszerint mind Ábel, mind a székely nép egésze magára marad, amikor kénytelen elszakadni a számára addig megszokott közegtől. A szöveg visszaemlékező narrátora a továbbiakban ugyan nem tesz markáns jelzéseket az egyén elbeszélte ifjúkori eseményei és a közösség egészének kisebbségi léthelyzete közti metaforikus megfeleltethetőségre vonatkozóan, azonban Ábel hargitai megpróbáltatásainak egy részében felismerhetővé válnak újabb lehetséges analógiák. Az elemzés épp ezért a továbbiakban ezt a „kettős kódolást” folyamatosan figyelembe véve igyekszik megfogalmazni következtetéseit.

A regény nyitányának folytatásában elbeszélte történetek más összefüggésben is meghatározónak bizonyulnak a szöveg olvasására vonatkozó interpretációs ajánlatként. Az első rész elején az elbeszélő egy olyan, több fázisra tagolódó, hosszabb dialógust jelenít meg, amely a kilenc napnyi távollét után hazaérkező apa és Ábel között bontakozik ki. Már az első szóváltásokból nyilvánvalóvá lesz az a regény egészében jellegzetes dialógusforma, amely a szavak figurális jelentéseinek többértelműségéből fakadó játékos versengésre, szópárbajokra épül.⁵ A narrátor azonban a jelenet kezdetén világossá teszi – ekkor még bármiféle magyarázat nélkül –, hogy a derűsnek, humorosnak tetsző szóváltás ellenére az apját valami bántja:

Láttam, hogy nincs valami erős jókedvében, s ezért még ügyesebben kezdek egy nagy csövön jártatni a kezemet, de feltettem magamban, hogy biza én sem szökdösöm az örömtől, hanem tartom magam, ahogy az egy munkásemberhez talál. (7.)

⁵ Valaczka András rövid elemzésében a párbeszéd struktúrájának vissza-visszatérő retorikai megoldásait az alábbiakban összegzi: »A« valami nehezen értelmezhető dolgot tesz vagy mond, mire »B« magyarázatot kér. »A« válaszol ugyan, de továbbra is homályosan, mire föl »B« ismét rákérdez, leginkább egy miérrel. »A« nem is késlekedik: csattanós válaszával egyszerre világossá teszi a korábbi rejtélyeskedés értelmét, egyúttal az abban rejlő szellemességet is.” (VALACZKA András, *Ábel = V. A., Prousttól Márquezig: Regényértelmezések*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995, 105.) Éltető József rövid, középiskolai segédanyagként készült elemzésében a regény dialógusainak verbális küzdelmét a távol-keleti harcművészet, az aikido szemléletével lépteti párhuzamba. Ennek megfelelően a párbeszédekben Ábel az ellenfél nyelvi támadásainak „energiáit” visszafordítva használja ki a szavakban rejlő többértelműséget (ÉLTETŐ JÓZSEF, *Tamási Áron: Ábel a rengetegben = Ötven nagyon fontos regény: műismertetés és műelemzés*, Bp., Lord, 1994, 250–256.). A dialógusokban ily módon megmutatkozó felelő szerkezet azonban nemcsak egyszerűen a nyelvi játékok bravúros megoldásaiként értelmezhető, Balázs Imre József például a főhős (és a regény) szemléletmódjának kulcsát látja bennük: „a világgal való dialógikus viszony kialakításáról van itt szó voltaképpen, annak a lehetőségnek a megmutatásáról, hogy a világ különböző nyelvi alakzatokban létezik, hogy a nyelvben a feje tetejére állítható sok minden: ilyen értelemben a nyelv a világ kritikáját is nyújtja az Ábel párbeszédeiben.” (BALÁZS, *i. m.*, 17.)

Beszélgetésük egy pontján Ábel kimegy a házból, hogy vizet hozzon apjának, amikor is felfedez egy el(r)ejtett nyúltetemet, amelyet feltételezése szerint az édesapa szándékosan hagyott ott. A főhős úgy értelmezi, hogy „mókázás akar lenni az egész, s vízért is csak azért küldött apám, hogy találjam meg a nyulat, s hazudjam azt, hogy az én fogásom”. (9.) A továbbiakban apa és fiú egy sajátos (nyelvi természetű) játékba kezd, és egymással folytatott dialógusuk révén egy olyan imaginárius (szöveg)világ konstruálódik, amely a valódi történések, vagyis a mindkettejük számára ismert valóság alternatívájaként kezd el működni. Ábel először ugyanis úgy tesz, mintha semmit nem talált volna odakinn, majd tudatosan úgy tereli a beszélgetést, hogy megteremtse a lehetőséget apja megtréfálására:

Mért sóhajt akkorát – kérdeztem –, mintha elfutó nyulat látott volna?

– Hát én hol láttam volna nyulat? – fogta meg apám a szalmaszálat.

– Odafenn az erdőn. Hát ott nincs elég?

– Ott szemnek elég van.

– Pedig a hasnak kéne – játszottam tovább.

– Ha kéne, fogj! – mondta apám is hegyesen.

– Ha erdőn volnék, fognék is.

– Hát itthon nem tudsz?

– Itthon bajos.

– Hát fogj bajosan!

Úgy tettem, mintha erősen tusakodnám, aztán nagy elszántságot mutattam hirtelen.

– A parancs: parancs! – mondtam, és kifelé indultam.

– Hová mész? – kérdezte apám.

– Édesapám parancsolatjára megpróbálok nyulat fogni.

– Tán nem ment el az eszed?

– Nekem lehet, hogy el – feleltem –, de hátha jó egy nyúl, s az visszahozza! (10.)

A folytatásban Ábel – miután behozza a kint hagyott nyulat mint általa elejtett vadászsákmányt – egy csodás elemektől tarkított mesei történetet is kreál annak magyarázataképpen, hogy miként sikerült ilyen gyorsan szert tennie a vadra. Vagyis miközben apa és fiú egyaránt tisztában van a „valós” történésekkel (miszerint a nyulat az édesapa szándékosan hagyta kinn), mégis az általuk kialakított nyelvi létesítésű játék szabályait fogadják el igazságként, s ennek megfelelően szövik tovább – szinte véget nem érően – közösen kreált, fiktív történetüket. Az így kibontakozó „elbeszélés” azonban nem csak a regény elemzői körében vissza-visszatérően hangsúlyozott humort és derűt hivatott érzékeltetni, mivel az apa által kezdeményezett játék valójában arra szolgál, hogy felkészítse fiát az előtte álló, nem várt feladat, vagyis a hargitai pásztorság elfogadására:

- Hát ez a nyúl mért lett volna követ? – tudakozódtam.
  - Ez azért, hogy hívjon téged az erdőre.
  - Hát oda mért?
  - Oda lakni.
  - Még oda is elmehetek – mondtam.
  - Te el – ravaszkodott apám –, ha nem félnél ott egyedül lenni.
- Semmire sem voltam olyan rátartós, mint a bátorságomra; s most is felugrott bennem rögtön a hős.
- Sok mindent üsmerek – mondám kereken –, de a félést nem. Akármekkora erdőn is keresztülmennék, s még laktam is benne bátron, tiszta egyedül!
- Éppen ezt várta apám, mert abban a percben leborított, mint a madarat:
- Emmá beszéd! Holnap kimegyünk, s lakjál benne. (15.)

A történetek közösen kialakított értelmezése, a nyelv által megképződő játéktér ily módon része lesz Ábel későbbi nevelődésének, amint arra Cs. Szabó Annamária is felhívja a figyelmet: „A nyúl körüli játék úgy hat ebben a kontextusban, mint egy »alkalmassági vizsga«, felnötté válási szertartás, bizonyos fokig: az »áldozat játékos bemutatása« ironikus színezettel, de a háttérben a komolyság árnyaival.”⁶ A nyúlfogás köré teremtődő fantáziajáték tehát, ami – felülírva a benne résztvevők valóságra irányuló tudását – láthatóan mesei narratívába helyezi a történeteket, úgy is értelmezhető, mint a nehézségeket, (megélt vagy várható) szenvedéseket elfedni igyekvő létértelmező stratégia. Ez pedig a regény egészének narrációját meghatározó szemléletmóddá válik, hiszen Ábel, amikor elbeszéli ifjúkorának eseményeit, ezt a narratív mintát érvényesíti az egykori történetek felidézése során is. Ennek köszönhető, hogy miközben a történet szintjén számos olyan eseményről olvashatunk, amely a főhős félelméről, megaláztatásáról, veszteségeiről ad számot, addig szinte minden elemzés a regény derűs szemléletmódját, idillt idéző hangulatát jelöli meg a szöveg hatásmechanizmusának leginkább érvényesülő jegyeként.⁷ Vagyis az *Ábel a rengetegben*

⁶ Cs. SZABÓ, *i. m.*, 35.

⁷ Az, hogy a szövegbe foglalt szenvedésekkel teli történetek ellenére a regény hangulatát, szemléletmódját a derű és a játékosság határozza meg, az iskolai tanítási gyakorlatban többek között a *Légy jó mindhalálig*gal való összevetés nyomán tehető világossá. Móricz és Tamási regényének főhősei számos szenvedésnek válnak megtapasztalójává (amelyek persze más természetűek), de míg Nyilas Misi sorsának elbeszélését tragikusabbnak, lehangolóbbnak tartják a (diák)olvasók, addig az *Ábel a rengetegben* hangulatához a derűs, játékos humort kapcsolják. (Bár nem érdemes a kétféle szenvedést egymáshoz méricskélgni, de azért árulkodó, hogy Nyilas Misinek az iskolai meghurcoltatásához képest – ami ráadásul végül szerencsésen tisztázódik –, Ábelnek át kell élnie édesanyja és a hozzá közel álló barát, Márkus halálát.) Mindez élesen rávilágít arra, hogy nem önmagában a történetek, hanem azok elbeszélése határozza meg az olvasó értékítéletét. A két regény megítélésének különbsége döntően abból fakad, hogy míg Móricz narrátora a századelő gyermekirodalmának szecessziós-érzelmes hangján szólal meg, addig Tamási elbeszélője a népmesék és a pikareszk regények tréfás hangneméhez közelíti a beszédmódját. Még egy apró, ám annál beszédesebb aspektus: a mai diákolvasók Nyilas Misivel szemben érzett idegenkedésének egyik gyakori magyarázataként szokás említeni a főhős túlzott érzékenységét, aminek köszönhetően a legkülönbözőbb

esetében világosan látszik, hogy a retrospektív történetmondásban nem a valóság, az egykori emlékek hiteles, realisztikus igényű felidézése, hanem sokkal inkább az elbeszélés által formálódó imaginárius világ nyelvi létesítése kerül a középpontba. A továbbiakban azt a kérdést kell körüljárnunk, hogy a regény elbeszélői visszaemlékezését meghatározó narratív stratégia milyen összefüggéseket mutat a szöveg lehetséges műfaji olvashatóságával.

A nevelődés lehetőségei a regényben

Az *Ábel a rengetegben* elemző tanulmányok általában többféle műfajjal kapcsolják össze Tamási alkotását. A leggyakrabban a fejlődés- vagy nevelődésregény, a mese, a pikareszk és a robinzonád került elő olyan lehetséges műfaji kontextusként, amely alapján a különféle olvasatok körvonalazódtak. Jelen elemzés a felsorolt alternatívák közül elsősorban a nevelődésregény és a mese műfajára fókuszál, illetve hozzájuk kapcsolódóan a beavatástörténetként való olvasás kerül az értelmezés homlokterébe.

Az elsőként vizsgált műfaj, a nevelődésregény (*Bildungsroman*) már önmagában is számos olyan elméleti kérdést vet fel, amelyet jelen keretek között nem – vagy csak korlátozottan tudunk – érinteni. Nemcsak az bizonytalan ugyanis, hogy mit is jelöl pontosan a műfaj sokféle konnotációval rendelkező központi fogalma, a Bildung, hanem az is, hogy a műfaj eredetének tekintett *Wilhelm Mesiter tanulóvein* kívül van-e egyáltalán olyan regény, amelyben problémátlanul érvényesül a társadalomba való beilleszkedés, a nevelődés akadálytalan elbeszélése (arról nem is szólva, hogy a német és az angol műfajelméletek nem egészen azonos módon értelmezik e fogalmat).⁸ Az mindenesetre megállapítható, hogy amennyiben a regényt a Bildungsroman felől megközelítve próbáljuk értelmezni, Ábel hargitai erdőpáztorkodásának néhány hónapos történetét látszólag minden különösebb nehézség nélkül meg lehet feleltetni azoknak a tematikus és poétikai jellegzetességeknek, amelyeket e műfajhoz leggyakrabban szokás társítani.⁹ A nevelődésregények többségére jellemzően Tamási

---

helyzetekben elsírja magát. Ez kevésbé szokott gondot jelenteni Ábel esetében, a nehézségekben önmagát mindig feltaláló személyiségként írnak le, holott a történet során összesen tizenkét (!) alkalommal sírja el magát.

⁸ Lásd ehhez részletesebben CSENGEI Ildikó, *A Bildungsroman mint a Bildungsroman elolvashatatlansága: Jane Eyre, egy szüzsé és a Bildungsroman elméletei*, *Studia Litteraria*, 1999, Tomus XXXVII, 7–25; TOBIAS BOAS, *Modernist Studies and the Bildungsroman: A Historical Survey of Critical Trends*, *Literature Compass*, 2006/2, 230–243.

⁹ A Bildungsroman műfaji jegyeiként leggyakrabban azokat a sajátosságokat szokás azonosítani, amelyek az első teoretikus megfogalmazásokban láttak napvilágot. Az egyik leggyakrabban hivatkozott leírás Wilhelm Dilthey 1906-os *Das Erlebnis und die Dichtung* című munkájából való, amely egy olyan fiatalember történeteként határozza meg a műfajt, „akinek élete a boldog tudatlanság állapotával kezdődik, majd aki rokon lelkeket keres, megismeri a barátságot és a szerelmet, harcol a világ kegyetlen valóságával, és ily módon felfegyverkezve a különböző tapasztalatokkal felnőtté válik, megtalálja helyét és küldetését a világban”

alkotásában is retrospektív énelbeszélés viszi színre a gyermek- és felnőttkor határán álló, tizenöt esztendő főhős történetét, aki számos megpróbáltatás nyomán felismer egy olyan életcél, amely a tudatos, felnőttként gondolkodó személyiségformálódás sikeres végbemeneteléről árulkodik. A nevelődésregényként való olvashatóságot a szöveg mindemellett azáltal is erősíteni igyekszik, hogy Ábel mint narrátor úgy mutatja be a vele megesett egykori eseményeket, mint amelyek kezdettől fogva egy tanulási folyamat részét képezik, oly módon, hogy a főhős az átélt tapasztalatokból folyamatosan általánosító következtetéseket von le. Nem véletlen, hogy az erdészkunyhóba kerülése után nem sokkal megfogalmazódik benne egy olyan életcél, amelyet a továbbiakban a mindennapokat irányító normaként próbál érvényesíteni saját maga számára:

A jövőre nézve azt határozom, hogy a magam fejtől akarok ember lenni. Ez azt jelentette, hogy többet senkinek sem hagyom, hogy engemet térengessen, hanem a magam belátása és akarata szerint fogok cselekedni. S a céloom nem lesz más, hanem először a kötelesség, aztán pedig az én gyarapodásom s a házam felvirágoztatása. (33–34.)

Az Ábelrel történt hargitai események olyan nehézségekkel együtt járó tapasztalatok sorozataként olvashatók, amelyek a felnőtté válás példázatos történetének előfeltételeivé válnak, bár a műfaji hagyományoktól némileg eltérően „a kalandokat Ábel nem keresi, hanem azok úgy jönnek eléje, hogy nem tud kitérni sem előlük”.¹⁰ Természetesen a nevelődés ily módon értelmezett példázatosága magában az elbeszélésben artikulálódik, hiszen a narrátor az őt ért legnagyobb sérelmeket is próbáknak tekinti, amelyeknek a tanulságát igyekszik önmaga (és persze közvetetten a befogadó) számára megfogalmazni:

Frissiben akartam ringatni magomot a boldog egyedüllét örömeiben; s frissiben akartam a Sergyélán uralkodását is számba venni, de részrehajlás nélkül, s legfőképpen azért, hogy lássam: mit is tanulhatok belőle a jövőre nézve. (158.)

Kérdéses persze, hogy ez az érzelmi elfogultságtól mentes, racionális megállapítás az elbeszélő ifjúkori én belátása, vagy inkább azonosítható a felnőtt narrátor utólagos ismereteit színre vivő emlékezés munkájaként. Az egykori események felidézésekor Ábel alapvetően a múltbeli énjének nézőpontjához igazodik, ám helyenként egyértelműen

---

(idézi: CSENGEI, *i. m.*, 8.). Hasonlóra figyelmeztet az *Encyclopedia Britannica* 1910-es tömör, általánosító meghatározása is, amely a műfaj első angol nyelven megjelent „definíciójában” olyan regényként jelöli meg a Bildungsromant, amelynek „fő témája egy ember formálódásának éve és szellemi nevelődése”. (idézi: BOAS, *i. m.*, 231.) Bár a későbbiekben sokat árnyalódott és módosult a különböző elméleti megközelítések nyomán a műfajról való gondolkodás (lásd ehhez részletesebben: BOAS, *i. m.*), az említett tematikus jegyek mint elvárások mindvégig meghatározóak maradtak a recepcióban.

¹⁰ GÖRÖMBEL, *i. m.*, 51.

jelzi az elbeszélő/visszaemlékező én többlettudását.¹¹ A Bildungsromanként való olvasás alapján mindenesetre a regény zárata jelentené a főhős felnőtté válásának tetőpontját, amikor is Ábel, immár elhagyva a hargitai kunyhót, útnak indul, és megfogalmazza azt a célt, küldetést, amely a továbbiakban irányítja majd életét:

Amíg ő odajárt, azalatt én Bolhával elmentem az édesanyám sírjához, s ott a sírhantnál megfogadtam, hogy a szegények és az elnyomottak zászlaját fogom hordozni, bármerre vezéreljen is az utam. (201.)

Bár látszólag problémátlanul megfelel a regény a műfaji elvárásoknak, azonban a szöveg alaposabb szemrevételezése arról győzheti meg olvasóját, hogy Tamási műve legalább annyira elbizonytalanítja a nevelődés maradéktalan érvényesülésének lehetőségét, mint amennyire elsőre megerősíteni látszik azt. Egyfelől kérdéses, hogy a történet folyamán mutatkozik-e bármiféle változás a főhős személyiségében. Mint arra Csengei Ildikó is rámutat, az elbeszélő és a felidézett én viszonyának mibenléte eleve a Bildungsroman értelmezésének egyik sarkalatos és igen problematikus kérdése: „Az én elbeszélése automatikusan elváltást okoz magában az énben, amelynek éppen folyamatosságát és integritását kívánta a narrátor elmondani, hiszen az elbeszélő én és az elbeszélte én szerepei (értelmező és értelmezett) a narráció aktusában születnek meg. Így tehát a narrátor, azáltal, hogy az ént mint folyamatos egységet kívánja elbeszélteni, a koherens én lehetetlenségéről ad számot.”¹² Az *Ábel a rengetegben* esetében leginkább csak a felismert „tanulságok”, az újrafogalmazódó életcélok tekintetében mutatkozik változás, a főhős látásmódja, személyisége azonban változatlan marad, mint arra Lakner Lajos is felhívja a figyelmet: „viselkedését mindvégig az otthoni értékrend szabja meg, s bár az eszerint való tájékozódás és az otthonosság teremtsének igénye többször is kudarcot vall, Ábel szemlélete nem változik.”¹³ Nemcsak a főhős/elbeszélő személyiségformálódásának bizonytalansága szembeűnő azonban, hanem azoknak a szentenciózus igazságoknak, életcéloknak az érvényessége is, amelyek Ábel nevelődésének sarkalatos pontjaiként tűnnek fel a regény lapjain. Érdemes

¹¹ Az utóidejűségéből fakadó elbeszélői többlettudás leginkább azokban az apró előreutalásokban mutatkozik meg, amelyek révén a narrátor időben későbbi eseményekre irányítja rá a figyelmet: „Tréfás ijesztésnek gondolván, amit mondott, akkor még nem is foghattam fel szavainak igaz értelmét, de bezzeg felfogtam később, mert Surgyélán olyant cselekedett a kecskével, ami engemet egészen gyászba borított.” (124.) Más helyütt pedig még egyértelműbben jelzi az események egykori és későbbi nézőpontból történő megítélésének különbségeit: „S egyszerre úgy éreztem, hogy az egész világ megváltozott. Ez a váratlan kudarc dolog megváltoztatta. Pedig későbbi szemmel minő apróság ez! Űgyszólván semmi, például egy háborúhoz képest, vagy bárminő halálhoz képest; vagy még ahhoz képest is, amikor az embert a szerelem megtalálja, s amidőn elhagyja! De akkor s ott a Hargitán, a csendőr árnyékában, ott nagyobb volt mindezeknél, mert valóság volt, ami belékiáltott az életembe.” (116–117.)

¹² CSENGEI, *i. m.*, 10.

¹³ LAKNER Lajos, *Az alakformálás Tamási Áron regényeiben*, A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1992/1993, 436.

ennek kapcsán röviden újra visszatérnünk az erdőpásztori munka kezdetén megszülető, korábban idézett kettős életcélnak a megfogalmazásához, amely az önállóvá válást, a kötelességteljesítést és a saját gyarapodást jelölte meg követendő életelvként. Egyrésztől sokatmondó, hogy az ábeli elhatározás kinyilatkoztatását egy olyan szituációba ágyazza a narrátor, amelyben a szemlélődés épp a valós és képzeletbeli megkülönböztetésének, ily módon pedig valamelyest a jelentésképzés egyértelműségének a lehetetlenségét sugallja:

A két tejes fazekat elhelyeztem az asztalon, aztán Bolhát kicsaltam egy nap-sütéses helyre, s ott leheveredtünk mind a ketten a földre. A fejemben olyan forgalom indult meg, amilyent addig nem tapasztaltam soha. S a gondolatok hamarosan úgy elsodortak, hogy már azt sem tudtam, hogy mi a valóság és mi a játék. (33.)

Még ennél is árulkodóbb Ábelnek a megfontolt, felnőtt mentalitást idéző fogadalom utáni első cselekedete: szembesülve azzal, hogy a kunyhót az apja rendezte be, mindeféle józan megfontolást nélkülözve dühösen felforgat mindent, amit csak talál:

Valami erősen bántott, de még nem tudtam, hogy mi. Későbbben elébújt a sérelem is a ködből, s ez nem volt más, hanem az, hogy apám rendezte bé nekem a szobát. Szokatlan haragra gerjesztett az a gondolat, hogy pásztor-nak lám jó vagyok, s jó arra is, hogy árva egyedül lakjam ebben a rengetegben, de arra már nem voltam jó, hogy a bérendezést is én vigyem véghez! Nyomban nekiálltam, s mindent lehajigáltam a falról, amit apám aggatott oda. A padból is kiraktam az eleséget, s egyáltalában mindent felforgattam, ahogy csak tudtam. [...] A kutya vackát is kidobáltam a ház elé, s nem irgalmaztam a macskának sem, aki éppen akkor talált jönni, a száját nagy pirosan nyalogatva. (34.)

A leírás egyfelől az önállóság iránti igény radikális megnyilvánulásának jeleként is felfogható, amiként arra Bertha Zoltán is utal elemzésében: „Ábelt az apja vezeti be saját világába, s a kisleány – küszködve félelmével, szomorúságával – lassan önbizalmat nyer, és hozzáedzódik, hozzáemelkedik új feladatához s az egyedüllét és a felnőtt-ség addig ismeretlen kínjaihoz, keserűségeihez. Apró jelenetek során válik apjával egyenrangúvá; jelképes értelmű az a lelki tusakodás is, amelynek eredményeképpen a maga tetszése szerint rendezi be kalyibáját, nem fogadván el az apja által nyújtott mintát.”¹⁴ A felforgatás radikalitásának racionalitást nélkülöző jellege – ami még az Ábel számára különösen kedves állatait sem kíméli –, inkább a gyerekes lázadás megnyilvánulásaként teszi ironikussá a korábbi életcélok fogadalmának bölcs belátásait.

¹⁴ BERTHA Zoltán, *Léttudat és meseregény: Szempontok Tamási Áron világgépéhez*, Alföld, 1987/9, 62.

Ennek az ironikus szubverzióknak a betetőzése az az elbeszélői megjegyzés, melyet az eseménysor végén olvashatunk:

Amikor a felfogatással készen voltam, az egyik fazékból mind megittam a tejet, hogy most már csillapodjék bennem a hő. Ez meg is tette a magáét, mert ennyi tejet meginni nem vallott sem gyermekre, sem kicsi hősrre. (34.)

Azzal, hogy Ábel a gyermekséggel, a gyermeki léttel metaforikusan társítható tejivást hősi cselekedetként értelmezi, világossá válhat, hogy a felnőtté válását jelezni kívánó, korábban kifejtett életcéljai nem a nevelődés megvalósulásának meggyőző jeleiként nyerhetik el értelmüket.

Ezt az elgondolást – és ezáltal az ábeli felismerések, fogadalmak nevelődést bizonyító jelentéseinek bizonytalanságát – a továbbiakban az is megerősíti, ahogyan a szöveg nyilvánvalóvá teszi, mennyire nem képes a főhős megfelelni az általa megfogalmazott életelveknek. Először is feltűnő, hogy a kötelességteljesítés elsődleges célja több ízben is kudarcot vall. Egyrészt Ábel rájön, hogy az eladásra szánt ölfákából a hivatalosan számon tartott mennyiségen túlmenően valójában több is van, ezeket pedig – etikailag némileg kétséges döntéstől vezéreltetve – magának „tulajdonítja”. Másrészt nem sokkal a már említett életcélok megfogalmazása után olvasnivalóként cserébe fát ad egy fuvarosnak, amit az elbeszélői én maga is csalásként említ a későbbiekben. A meglehetősen kétes üzletből származó ponyvafüzetek – Nick Carter- és Buffalo Bill-történetek – más szempontból is aláássák a kötelességteljesítés ábeli normáját. Az első, virradatig elnyúló olvasás során a főhős olyannyira belemerül a kötetek világába, hogy teljesen megfeledkezik a feladatairól:

Ott virradtam meg a füzetek mellett, melyek közül tizenkettőt olvastam el. Mérgemben, hogy az éjszakámat így elrabolták, jól a földhöz vertem őket, de aztán mégis felszedtem, és elrejtettem a kanapé fenekére. Kecskéfejes közben jutott eszembe, hogy ott a pócegek összerághatják. Hamar letettem hát a fazekat, s a füzeteket felraktam a gerendára. Amikor onnét visszajöttem, ámulva vettem észre, hogy a kecske oda van bújva a fazék fölé, s issza a saját tejét. (44.)

Ez különösen annak fényében válik összetetté, amit korábban Ábel történetmondásának elbeszélői stratégiájáról megállapítottunk. Miközben a regényben a történetek felidézése az események megszínésítésének, nyelv által történő átalakításának fikciós eljárásai alapján formálódik, a jelenet alapján úgy tűnik, hogy az elbeszélés(ek) által konstruálódó imaginárius világokba való belefeledkezés maga válik a nevelődés akadályává. Vagyis miközben az elbeszélő folyamatosan egy olyan fikciós narratív keretbe helyezi az elbeszélteket, amely a tanulságok levonására épül, kérdésessé válik, hogy maga a (nevelődés- és bármilyen más) regény képes-e ilyen szerepnek megfelelni.

Mindezt még inkább erősíti, hogy a kötelességteljesítés kívánalma a regény további eseményeiben is gyakran kétségessé válik.¹⁵

Ennek fényében a regény zárlatában olvasható, az ábeli nevelődés végpontjaként elgondolt és szociális indíttatású küldetesként artikulálódó életcél is más megvilágításba kerülhet. Amint láthattuk, a történet elején megfogalmazódó szentenciák érvényessége – s ezáltal maga a Bildung lehetősége is – megkérdőjeleződött, így bizonytalan, hogy a regény végének példázatos befejezése a nevelődés betetőződésének tekinthető-e, vagy inkább a nyitott, bizonyos fokig lezáratlan történet egy újabb állomás a felismerések végeláthatatlan sorában. Ez utóbbi esetben a regény sokkal inkább arra figyelmeztet, hogy a nevelődést bizonyító erkölcsi tanulságok, illetve a társadalmi beilleszkedést jelezni hivatott életcélok nem alkalmazhatók maradéktalanul a mindennapi tapasztalatok és a személyközi viszonyok meglehetősen kusza világában, vagyis – másként fogalmazva – mint nyelvi maximák ki vannak szolgáltatva a jelentések bizonytalanságából fakadó folyamatos ironizálódásnak. A továbbiakban azt kell szemügyre vennünk, hogy az egyén nevelődésének kérdéseire koncentráló megközelítést milyen módon gondolja tovább a szövegnek a beavatástörténet és a mese alapján történő olvasása.

A nevelődés mint beavatástörténet

Az *Ábel a rengetegben* sokféle műfaji beszédmódot idéző szövegvilágának értelmezésekor minden bizonnyal a beavatástörténetként való olvasás megalapozottsága körül merülhet fel a legtöbb kérdés. Miközben a Bildungsroman és a mese sem rendelkezik világosan körülírható és markánsan megragadható műfaji jegyekkel, a beavatástörténet esetében még az is bizonytalan, hogy mennyiben beszélhetünk egyáltalán különálló műfajról a fogalom kapcsán. Mircea Eliade beavatástípusokat vizsgáló könyvében tér ki arra, hogy a beavatási rítusok – pontosabban inkább azok emlékei – hogyan élnek tovább az irodalmi szövegekben. A középkori történeteket – főként az Arthur-mondakör irodalmi reprezentációit – vizsgálva Eliade arra a következtetésre jut, hogy miközben maguknak a beavatásoknak a gyakorlata szinte már teljesen feledésbe merült a korabeli Európában, a rítusok motívumait és

¹⁵ Az ábeli kötelességteljesítés kudarcra, amikor a főhős, bombákat találván, robbantással pusztít az erdőben, mivel – az előzetes megegyezés alapján – a természeti erők által kidöntött fák a fiú tulajdonát képezik. Eleinte Ábel még az anyagi haszon reményétől vezéreltetve elégedettséget érez, és tettét a korábban megfogalmazott életcéljainak felelteti meg („Olyan boldog voltam, mintha csakugyan aranyat találtam volna.” – 43; „Második a magam gyarapodása, amely legfőképpen abból állott, hogy szeredán s pénteken istenes vihart támasztottam egy-egy bombával.” – 50.). Később azonban visszatérve a robbantás helyszínére, lelkiismeret-furdalása lesz, és megbánja tettét: „Szomorúan feküdtek a kiszaggatott fák. S mellettük kisebbek és kisebbek, egész az ártatlan csemete fáig. Mint valami népes család, amelyre halált küld az ember és nem temeti el. [...] Úgy elszomorodtam, hogy a könnyem kiesett. Ez a könny pedig azt jelentette, hogy több vihart én már nem csinállok, hanem azt a nagy természetre bízom.” (101–102.)

„forgatókönyvét” újramondó irodalmi alkotások töretlen népszerűségnek örvendtek. Mindennek magyarázata, hogy „a beavatási forgatókönyvek már csupán a képzeletet táplálják, csakhogy az emberi lény pszichikai teljessége számára a képzeletbeli élet, akárcsak az álombéli, ugyanolyan fontos, mint a nappali élet”.¹⁶ Az elemzés azonban sajnos nem tisztázza azt a kulcsfontosságú kérdést, hogy egy-egy szöveg beavatástörténetként való olvasása milyen értelmezői stratégia mentén épülhet fel (másként fogalmazva: vannak-e az ilyen olvasásnak műfajként meghatározó poétikai-retorikai karakterű jegyei). Az *Ábel a rengetegben* elemzésekor két elvi megfontolást igyekszünk érvényesíteni ezzel kapcsolatban. Egyrészt számba vesszük, hogy melyek a történetnek azok a fordulatai, illetve motívumai, amelyek a beavatási rítusok emlékét idézik, másrészt arra keressük a választ, hogy a nevelődésregény és a mese műfajának megfeleltethető szemléleti sajátosságok hogyan válnak árnyaltabban érthetővé a beavatásként való olvasás fényében. Ilyen értelemben Tamási regényének értelmezésekor a beavatástörténetet úgy fogjuk fel, mint ami egyfajta kapcsolatot, átmenetet képezhet a két, látszólag távoli műfaj között.

A beavatásokat vizsgáló elemzések számos beavatási formát tartanak számon, amelyek közül az egyik legjobban dokumentált és legtöbbet vizsgált típus a serdülőkorból a felnőttkorba való átlépést kísérő rítus. Arnold van Gennep sokat hivatkozott, etnológiai kutatásait összegző munkájában körvonalazza az átmeneti rítusok (*rites de passage*) fogalmát, amelyet egy három szakaszból álló folyamatként ír körül: az elválasztó rítusok (*rites de séparation*) egy kiinduló állapottól szakítanak el, amelyet az átmeneti periódust jelölő határhelyzeti rítusok (*rites de marge*) követnek, majd a befogadó rítusok (*rites d'agrégation*) immár az új státuszba történő belépést hivatottak kísérni.¹⁷ Természetesen a felnőtt létbe való beavatódási szertartások is e hármas rituálé szerint írhatók le, ami egyben megfelelő támpontokat és értelmezői távlatot kínálhat számunkra az *Ábel a rengetegben* beavatástörténetként való olvasásához.

A korábbi fejezetben felvázolt olvasat, mely a nevelődés lehetséges fázisait követte nyomon, számos ponton mutat azonosságot a felnőtté válás beavatási rítusainak mozzanataival. Nem véletlen, hogy a recepciótörténet a regény poétikai teljesítményét épp a modern prózai törekvések és az archaikus népi elbeszélés összjátékában látja:¹⁸ a két

¹⁶ Mircea ELIADE, *Misztikus születések: Tanulmány néhány beavatástípusról*, ford. SALY Noémi, Bp., Európa, 1999, 246–247.

¹⁷ Arnold VAN GENNEP, *Átmeneti rítusok*, ford. VARGYAS Zoltán, Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – LHarmattan, 2007, 48–50.

¹⁸ Ennek talán a legalaposabban átgondolt és kidolgozott koncepciója Bertha Zoltán tanulmányában olvasható. Véleménye szerint „a Tamási-regény eredendően a mítosz és a mese felől közeledik a realista epikához, a népi-kollektív műformák és szemléletminőségek felől a regényszerű elbeszéléshez. [...] S ez pedig a »polgári eposziát« megelőző korszak művészi és tudatformai szellemiségéhez társul, egy eleven népi és mesei hagyomány felől a realista elbeszélésmód felé tartó állapothoz, s nem egy jellegzetesen huszadik századi mitologizáló intellektualizmushoz.” (BERTHA, *i. m.*, 55.) Lakner Lajos viszont arra mutat rá, hogy más szerzők esetében miért vált sok tekintetben felszínese a kétféle olvasásmód összekapcsolásának gondolata: „A Tamási-kritika kezdettől fogva hangsúlyozza, hogy művei a regény és a folklór konvencióinak együttes

műfaj a felnőtté válásnak épp e két világlátás színreviteleként, narratív mintázataként fogható fel, amennyiben a nevelődésregényben a modernség, a beavatástörténetben pedig az archaikus kultúra szubjektumának társadalomba való beilleszkedése válik az elbeszélés tárgyává.¹⁹ Mint már korábban is hangsúlyoztuk, a főhős a gyermek- és felnőttlét határán áll, ilyen értelemben pedig a beavatási rítusok liminális identitásának azok a sajátosságai jellemzik elsősorban, amelyeket Victor Turner ír részletesen körül elemzéseiben.²⁰ Ábel hargitai tartózkodása – így a regény történéseinek egésze – egy olyan liminális állapotot jelző átmeneti rítusként is felfogható, amelyben a gyermek kénytelen elszakadni addigi otthonától, hogy a korábbi életét felforgató próbatételek sorát követően, egy új identitást elnyerve lehessen része a felnőtt társadalomnak. A felnőtté válás átmeneti rítusának első mozzanataként van Gennep azt jelöli meg, amikor „az avatandót elválasztják a korábbi környezetétől (kiviszik az erdőbe, s ezzel elkülönítik)”.²¹ Az elkülönítés konkrét helye pedig nagyon gyakran egy kunyhó, amely az addigi (családi) közegetől való szeparáció tereként nyeri el funkcióját a beavatási rítusban. Ábelnek a hargitai erdőben található – az elbeszélő megállapítása szerint háznak nemigen nevezhető, igénytelen, rossz állapotú – kunyhója így válik a főhős számára a felnőtté válás előfeltételeiként szolgáló próbák terepévé. Áruklodó az is, hogy amikor a főhős először magára marad, a rá törő félelemtől sírva fakad, amit pálinkaivással próbál meg orvosolni (a beavatási rítusok egyik gyakori mozzanata egyébként az avatandó leitatása). Ábel történetének beavatásként való értését azonban nemcsak az elbeszéltek térpoétikai elrendezése, hanem az események időmegjelölései is megerősíthetik. A történet ősztől tavaszig tartó időszakot ölel fel, az évszakok váltakozásának illetően elrendezéséhez pedig az elmúlás–feltámadás jól ismert motivikus-archetipikus jelentései társíthatók. Ez a beavatási rítusoknak azzal a mozzanatával mutat analógiát, amely szerint a beavatottnak szimbolikusan meg kell halnia és új életre kell kelnie ahhoz, hogy elnyerhesse új, a visszafogadó közösség számára elfogadható identitását.

---

ismeretében értelmezhetők. Mégis vagy nem vették elég komolyan e megállapítást, s a magyar realista regényhagyományt vették viszonyítási alapul, vagy csak általános jellemzőként emlegették a mesei, mítoszi stb. jelzőket, s nem vizsgálták meg, hogyan mutatkozik meg ez a regények szerkezetében, világmetszetében és az alakformálásban.” (LAKNER Lajos, *A teremtett világ: Tamási Áron regénymodellje*, Életünk, 1991/5, 459. – kiemelés az eredetiben)

¹⁹ Franco Moretti – más szerzőkre is hivatkozva – nevezi a nevelődésregényt a „modernitás szimbolikus formájának.” Ebben a megfeleltetésben a modernség a mobilitás és a belső nyugtalanság ifjúkorra jellemző tulajdonságaival azonosítódik, mellyel összefüggésben a hagyomány által felhalmozott tapasztalatokat elvető, „folyamatos forradalomként” is értelmeződik egyben. (FRANCO MORETTI, *The Way of the World: The Bildungsroman in European Culture*, trans. Albert SBRAGIA, London, Verso, 1987, 5.)

²⁰ Turner az alábbiakkal összegzi a liminalitásnak, illetve a beavatási rítusok liminális személyiségeinek a sajátosságait: „A liminalitás vagy a liminális *personae* (»közömbemberek«) jellemzői szükségképpen bizonytalanok, hiszen ez a helyzet és ezek az emberek kicsúsznak vagy átfolyanak az osztályozások azon a hálóján, amelyik rendes körülmények között meghatározzák a kulturális térben elfoglalt állapotokat és pozíciókat.” VICTOR TURNER, *A rituális folyamat: Struktúra és antistuktúra*, ford. OROSZ István, Bp., Osiris, 2002, 108.

²¹ VAN GENNEP, *i. m.*, 102.

A beavatás eme átmeneti szakaszát általában próbák sorozataként szokás leírni, bár, mint arra René Guénon figyelmeztet, a hétköznapi szóhasználat gyakori fordulatoként emlegetett próbatétel nem egyszerűen csak nehézségeket, megpróbáltatásokat jelöl, mivel „a próbák magát a beavatást megelőző vagy előkészítő rítusok; formájuk annak szükségszerű bevezetője, úgyhogy maga a beavatás mintegy ezeknek a konklúziója vagy közvetlen eredménye”.²² Az ilyen értelemben vett próbák a megtisztulás lehetőségét biztosítva járulnak hozzá a sikeres, felnőtt létbe való beavatódáshoz. A hargitai tartózkodása során Ábel számos olyan szituációnak lesz részese, illetve elszenvedője, amelyek – műfaji kontextustól függően – nevelődésének vagy beavatásának előfeltételeként azonosíthatóak. A beavatási rítusok egyik fontos momentumja az anyától való elszakítás, ami nemcsak egyszerűen egy fájdalmas tapasztalat az avatottak számára, hanem magával a halállal válik analóggá: „Az avatandók azonban mindenesetre *meghalnak a gyermekkor számára*, s az anyák érzik, hogy soha többé nem látják őket olyannak, mint amilyenek a beavatás előtt voltak: az *ő* gyerekeiknek. [...] [A]z anyák úgy siratják el az avatandókat, ahogyan a halottakat szokás.”²³ Ábel a regény kezdetén még csak az otthonról való távozás révén, később azonban a szó valódi értelmében is elveszíti édesanyját, ami felnőtté válásának e rituális kontextusban történő értelmezhetőségére irányuló reflexióként is olvasható.

A további próbák sorában kiemelt jelentőséget kap Ábel visszaemlékezéseiben a Fuszulán és Surgyelán személyéhez kapcsolható fenyegetettség, amelyben az egyén jóhiszeműségét kihasználó csalás, a hatalmi pozícióból fakadó, elnyomó erőszakmechanizmusok egyaránt tetten érhetőek, és amelyek a lehetséges reakciók tekintetében a kockázatot rejtő nyílt ellenállás és a kényszerű alkalmazkodás dilemmájával szembesítik a főhőst. Nem véletlen, hogy Ábel beavatástörténetében mind a főhős rituális halálának, mind szimbolikus feltámadásának elsősorban hozzájuk van köze: előbbi a sasevést követő megbetegedés, utóbbi Márkus halálához és az azt megelőző prédikációjához köthető. Mielőtt azonban még e két kulcsfontosságú epizódnak a részletesebb, szövegközeli vizsgálatára sort kerítenénk, egy rövid kitérő erejéig szükségesnek mutatkozik az azzal való számvetés, hogy a beavatástörténetként való olvasás lehetséges jelentései miképpen hozhatók összefüggésbe a regény nyitómondatának elemzésekor vázolt metaforikus interpretációval, miszerint a főhős története a közösség sorsának reprezentánsaként is elgondolható.

Mint arra már korábban utaltunk, a regény nyitányában az otthoni közeg kényszerű elhagyása a kisebbségi léthelyzetbe került székelység sorsának analógiájaként olvastatja az Ábellel történt eseményeket. Ennek megfelelően az önálló, felnőtt létállapotba való átmenetet előkészítő egyéni próbák – amelyek egyben a megtisztulás lehetőségét hordozzák magukban –, ezen analógia jegyében a közösségi (kisebbségi) identitás

²² René GUÉNON, *Megjegyzések a beavatásról*, ford. BARANYI Tibor Imre, VIRÁG László, Debrecen, Kvintesszencia, 2002, 181.

²³ ELIADE, *i. m.*, 27. (kiemelés az eredetiben)

formálódásának lehetséges módozataiként nyerhetik el értelmüket. Ebből a szempontból különösen nagy jelentőséggel bír, hogy Ábel számára a legnagyobb szenvedéseket jelentő próbatételeket okozó személyek mind román származásúak. Nagyon fontos Surgyelán regénybeli szerepe is, akinek mint az állam megbízásából érkező csendőrnek az volna a feladata, hogy megvédje Ábelt a Fuszulán jelentette fenyegetéstől. A hargitai események legrészletesebben bemutatott epizódjában azonban az válik nyomatékos-sá, hogy a csendőr – visszaélve a fizikai erőfölényéből és társadalmi státuszából egyaránt fakadó hatalmával – tönkreteszi mindazt, ami Ábel számára fontos. Amennyiben ezeket a történéseket a közösségi allegorézis lehetséges összefüggései felől próbáljuk értelmezni, úgy tűnhet, mintha ez a szövegrész a román államhatalom kisebbségekhez való viszonyának bíráló számvetéseként fogalmazódna meg. A regény egészének jelentésintencióit figyelembe véve azonban közel sem látszik érvényesnek ez a leegyszerűsítő megfeleltetés. Ha egyrészt Ábel történetét beavatástörténetként olvassuk, akkor a nehézségek, próbák az újjászületéshez szükséges olyan előfeltételek, amelyek nélkül nem lehetséges az új identitás kialakítása. Mindez a közösség egészére irányuló szenvedéseket is olyan átmeneti állapotként értelmezi, amely egy célirányos (üdv)történeti narratívába helyezheti a székelység történetét. Másrészt feltűnő, hogy Ábel személyközi kommunikációja, magatartása kezdettől fogva arról árulkodik, hogy a főhős nem hajlandó tudomást venni a hatalmi viszonyok okozta esetleges nemzetiségi konfliktusról:

- Hány éves vagy? – kérdezte.
- Tizenhat.
- S már ilyen bátran beszélsz?
- Nem látok ellenséget.
- De én román vagyok! – mondta leső szemekkel Fuszulán.
- Tőlem lehet, mert én nem fogadom el.
- Mit nem fogadsz el?
- Magát ellenségnek. (93.)

Ennek a szemléletmódnak köszönhető az elbeszélésnek az a többször is visszatérő szólama, amely – minden elszenvedett sérelem dacára – a Surgyelán elfogadására, viselkedésének megértésére irányuló törekvést hangoztatja.²⁴ Mint arra Dani Erzsébet

²⁴ Először a közösen megfőkeztetett sas tűzbe vetésekor érez Ábel rokonszenvet a csendőr iránt: „Ebben a nagy kopasztó buzgalomban Surgyelánt is kezdtem megszeretni, ami ugyan egy kicsit még idő előtt volt, mert egy karóval kihengerítvén a tűzből a megperzselt madárállatot, s futólag meg is vizsgálván tollazata tövét, azt a rendeletet adta nekem, hogy gyomláljam meg rögtön.” (136.) Nem sokkal később az elfogyasztott döghús kiváltotta rosszullet készleteti együttlérésre a főhőst: „Szívőből megsajnálta, ha nagy zsarnok is volt.” (139.) Surgyelánnak a betegség mint közös sors nyomán megmutatkozó „gondoskodása” pedig a hála érzését váltja ki belőle: „Tudtam, hogy a közös betegség és a ránk ömlő tél tanították meg így beszélni, de ez nem számított abban a bajlátásban semmit. Hanem csak azt láttam, hogy ember van mellettem, akivel egyazon földön és egyazon sorsban küszködöm; s akivel a közös szükségben egyforma betegséget ettem.” (140.)

elemzése is rámutat, Ábel „mindenkihez emberként közelít, az útjába kerülő »másság«-ot sem másságnak érzékeli, illetve az érzékelt másságot sem kezeli »más«-ként. [...] Nem érti, de érzi, és a maga tréfás módján próbálja kezelni ezeket a nemzetiségi konfliktus-helyzeteket, amikor először találkozik velük»²⁵ Ahhoz, hogy mindezekon túlmenően is világossá váljék, milyen módon gondolható el a kisebbségi létállapot metaforikus értelmezéseként körvonalazódó olvasat, vissza kell kanyarodnunk annak az említett két epizódnak a vizsgálatához, amelyek ezen jelentések és a főhős beavatástörténetének szempontjából is kulcsfontosságúnak bizonyulnak.

A felnőttségbe átlépő rítusok átmeneti fázisának meghatározó szakasza, az addigi (gyermeki) én szimbolikus halála a regény beavatástörténetként történő interpretációja alapján a sas megevését követő betegséggel látszik leginkább megfeleltethetőnek. A döghús elfogyasztása olyan rituáléként értelmezhető ebben az összefüggésben, amelynek nyomán Ábel a halál állapotának közvetlen közelébe kerül, amint ezt a perszifikáció alakzatát érvényesítő tájrepresentáció apokaliptikus konnotációkkal társított jelentésvonatkozásai is előrevetítik:

Künn az egek még jobban kezdték gyúrni a havat. S mintha a téli arkan-
gyalok riadót fújtak volna, az egész természet munkába állott: a hullámozó
mezőkön buksi fejfel táncoltak a borókabokrok, a hegyek morogtak, az erdő
részegen énekelt, és a szelek lobogó fehér hajjal kergették egymást. (140.)

Ez a jellegzetes liminális státusz, mely a halál küszöbén való léttel azonosítja az elbeszélő én helyzetét, az eddigi életével való számvetésre készíti Ábelt:

S miközben odakünn folyt a nagy téli lakodalom, én a pokróc alatt életem
sorsán gondolkodtam. Feladtam magamnak a kérdést, hogyha most ettől
a dögsastól meg találok halni, akkor marad-e valami érdemleges utánam?
Bizony, házat nem építettem; nagy hőstettet végre nem hajtottam, tűzből s
vízből senkit ki nem mentettem! Ellenben egy jó pajtásomnak a fejét két
esztendeje bétörtem, megholt nagyanyámtól három piculát elloptam; s itt
a Hargitán pedig tizenkét öl fát a magam hasznára eladtam... Mindezekre
nézve az Egektől bocsánatot kértem, azzal támogatván esdeklésemet, hogy
amikor lehetett, emberrel s állattal mégis jót tettem, az igazságot legtöbbször
szem előtt tartottam, s a szüleimet oktalanul nem búsítottam. (140–141.)

A vétkek és az erényes cselekedetek számbavétele, illetve a bűnbánat-bűnvallás gesztusa a gyónás keresztény rituáléját idézi, amit követően a főhős elalvása mintegy a halál állapotába való átlépés szimbolikus jelölőjeként azonosítható. Ezt erősítheti az ezután olvasható (utólagos) álomelbeszélés is, amelyben Ábel éjszakai, látomászerű álmáról

²⁵ DANI Erzsébet, *A kolonizálhatatlan székely: Ábel, Székelyföld*, 2014/11, 49.

számol be Surgyélánnak.²⁶ Az álombeli történések kiindulópontja az édesanya halála (Ábel a regénynek ezen a pontján még csak megbetegedésének híreről értesül), ami a beavatási rítusokhoz kapcsolódóan is lényeges momentum. Az álom folytatása azonban – némiképp a mesei történetmondást is felidézve – a halált nem végleges állapotnak mutatja, azáltal, hogy az elbeszélés a feltámadás lehetőségéről ad számot:

De sőt, a furcsábbik fele most következik, mert ugyanis apám, a halál órája után, egy trombitát vett elé, s hozzám így szólt: – „No, Ábel, te nézzed, hogy az eredmény mikor mutatkozik!” – s azzal fújni kezdte a trombitát, hogy édesanyámat feltámassza. Fújta-fújta, s hát egy darab idő múlva csakugyan látom, hogy kinyílik anyámnak a szeme, és mosolyog nekem. – „Ne fújja tovább, mert feltámadott!” – szoltam oda apámnak, aki erre azt felelte, hogy most már nem hagyja abba, mert éppen kezdi a trombita fortélyát megismerni. Erre édesanyám és én, nagy örömmünkben, elmentünk ketten a templomba, s amikor onnét hazatértünk, hát egy sereg feltámadott ember áll a ház körül. (142.)

A látomásszerű leírásban a halál az álommal kerül párhuzamba, amennyiben a trombita hangjára történő feltámadás az álomból való ébredésre emlékeztet. Hangsúlyos azonban, hogy a feltámadás lehetősége nemcsak az édesanyára, hanem mindenki másra is érvényesnek mutatkozik. Az újjászületés bibliai-keresztény motívumokkal átszőtt reményteli víziója a folytatásban azonban némileg ironikus színezetet nyer. Mint kiderül ugyanis, az élők Ábel apjától a trombitálás befejezését követelik, mivel a holtak a hivatalokból, birtokaikból kiszorítják őket. Így a trombita a hargitai kunyhóba kerül, és mint az álomelbeszélés folytatásából kiderül, ezt követően Ábel és Surgyélán együttműködése válik az újjászületés lehetőségének feltételévé:

Mi aztán ketten megtaláltuk itt a trombitát, s azon tanakodtunk, hogy melyiké legyen? Végre úgy osztozkodtunk meg, hogy maga a trombita a magáé lett, a hangja pedig az enyém. Igen de akkor újabb nehézség állott elé, mert én a trombita nélkül is tudtam trombitálni, maga pedig a trombitával sem. Azonban mi segítettünk ezen is, mégpedig olyanformán, hogy örökös együttlétre barátságot fogadtunk egymásnak. S ebben a barátságban eligazodott a trombita dolga is, mert ugyanis maga fújta süketen a trombitát, én pedig szolgáltattam hozzá a hangot. (142–143.)

Eszerint a halál végességét felülírni képes feltámadást az álomleírásban körvonalazott, elnyomó zsarnok és a hatalmi alávetést elszenvadó főhős közötti örökös barátság

²⁶ Az álmoknak a regény világában kiemelt jelentőséget biztosít, hogy ezek leírása (illetve az elbeszélői kommentárokkal kísért értelmezése) a transzcendens világ érvényességének mesei motívumokkal átszőtt elbeszéléseként funkcionál, s mint ilyen önértelmező jelleggel bír a történet egészére vonatkozóan. Az álom regénybeli szerepének részletesebb interpretációja azonban egy külön elemzés részét kellene képeznie.

teszi csak lehetővé. Az álom ilyen értelemben mint vágyott ideál mutatja fel a kölcsönös elfogadás morális kívánalmát, ami individuális és kollektív jelentéstulajdonításait tekintve is az egyén és a közösség újjászületésének alapjává kellene váljon. Árukkodó azonban, hogy Surgyélan gyanakodva és értetlenül fogadja Ábel beszámolóját, némileg megkérdőjelezve az egymás megértésére irányuló törekvések létjogosultságát.

Ennek az elgondolásnak visszatérő mozzanata – és egyben a beavatástörténet alapján történő megközelítésnek másik fontos vonatkoztatási pontja – a regény végén olvasható jelenet, amelyben a halálos beteg Márkus Ábel jelenlétében beszédet intéz az őt hallgató Fuszulánhoz és Surgyélanhoz:

– A könyörületes Úr nevében! A maradék gyertya köszönő lángja lebbenjen felétek, akik a gyarló és szenvedő emberiség követei vagytok, megtévedt testvéreim! Megtévedtetek, hogy annál többet tudjatok szenvedni. Az Isten vezetett titeket erre az útra, mert mindenkit Isten vezet mindenüvé. Nem tudhatjátok, hogy a bűn mikor változik erénnyé; mint ahogy nem tudjuk, mikor és hogyan változik át ama kenyér és bor, amelyről Jézus mondá az ő igéit. Céltalan testvéreim! Szakállatok van, mint a bölcseknek; testetek van, mint az állatoknak. De lelketek van, mint a Szentléleknek! És mégis, hogy előttetek mi van, azt nem akarjátok tudni. Pedig a megtérés várakozik rátok, és a nyugalom. Mert maradhat-e rossz mind az élete végéig az, aki édesanyától született, s aki ennek törvényén sohasem lehet más, csak gyermek? Gondoljatok hát az édesanyára, aki bűneinkért szenved. Gondoljatok rá, és akkor könnyű lesz nektek jót cselekedni. (197–198.)

Márkus rögtönzött prédikációjában a keresztény üdvösségtan megtérésre hívó szövege a közös emberi sors gondolatát nyomatékosítja akkor, amikor gyermekként azonosítja a hallgatóságot. Ez volna hivatott felülírni azokat a lehetséges – akár személyes, akár nemzetiségi vonatkozású – ellentéteket, amelyek Ábel szenvedéseket okozó próbatételeiként váltak a főhős visszatekintő elbeszélésének részévé. Ennek megfelelően véli úgy később Ábel, hogy Fuszulán és Surgyélan az elhangzott prédikáció kiváltotta hatás következtében adták fel magukat a csendőrségen. A főhős regény végén megfogalmazódó elhatározása e tekintetben nemcsak a nevelődés, hanem a beavatás végpontjának is tekinthető: nem véletlen, hogy az elnyomottaknak szenvedést okozó „káinok” felkutatását hangsúlyozó, bibliai és szociális motívumokkal értelmezett életcél megfogalmazásában nyoma sincs nemzetiségi konfliktusra utaló konnotációnak. Azonban az interperszonális és interetnikus viszonyokban a kölcsönös megértésre irányuló elképzelés – ahogyan azt a nevelődés végcéljaként való értelmezhetőség kétegye kapcsán is érintettük már – inkább vágyott ideál, mint végérvényes bizonyosság a regény zárlatában: vagyis az ábeli emlékezés/narráció valóságot felülírni igyekvő, és ezzel a nehézségeket, szenvedéseket elfogadni és elfogadtatni próbáló narratív stratégiájának következményeként kell tekintenünk rá. Végezetül arra a kérdésre kell még

választ keresnünk, hogy ezek az elbeszélői törekvések miképpen függenek össze az-
zal, hogy az egykori történések felidézése a nevelődésregény és a beavatástörténet
mellett a mese műfaji kódja szerinti olvashatóságot is működésbe lépteti.

A mesei vágyteljesítés narratív aspektusai

Az a belátás, miszerint az *Ábel a rengetegben* visszaemlékező elbeszélése a mese műfaji
jellegzetességeire rájátszva formálódik, a regény szinte minden korábbi szövegelem-
zésének egybehangzó értelmezői megállapítása. Természetesen az előző fejezetekben
tárgyalt két műfaj és a mese között – főként tematikus vonatkozásban – találunk ro-
kon vonásokat (például egy ifjú hős próbákkal teli útja, mely a nehézségeket köve-
tően a boldogulás/nevelődés felé vezet), a mesei történetmondás mégis inkább a
beavatástörténettel mutat szorosabb kapcsolatot. Bódis Zoltán a mesét mint kommuni-
kációs aktust vizsgálva mutat rá arra, hogy a mese a nyelvbe való beavatás médiumának
tekinthető, „[a] meseszöveg tehát egyfajta nyelvi beavatási struktúráként jelenik meg,
egy tudás előtti és egy tudással rendelkező állapot között, s így talán a leglényegesebb az
átmenet rítusai (*rites de passages*) között”.²⁷ Boldizsár Ildikó pedig arra a következtetésre
jut, hogy a közös szimbólumrendszer használatán túlmenően három ponton lehetséges
megragadni a (tündér)mese és a beavatás kapcsolatát: a (mese)hős útjának elbeszélé-
sében, a történet(ek) befogadásának hasonlóságaiiban és a mesemondó szerepében.²⁸
Tamási regényének meseként való olvasásakor jelen elemzés ez utóbbi kapcsolódási
alternatívák közül az első kettőre koncentrálna, és csakúgy, mint a korábbi fejezetekben,
nem (csak) a műfaji jegyek pusztá számbavételével igyekszik megvalósítani az értelme-
zés feladatát, hanem arra próbál választ keresni, hogy a műfaj mint az olvasást irányító,
illetve az olvasásban feltáruló (művészi) kommunikáció, miként határozza meg a befo-
gadó számára a szöveg lehetséges jelentéseit.

Az *Ábel a rengetegben* esetében a meseként való azonosítást a főhős kalandokkal,
próbákkal teli (élet)útjának tematikus megfeleltetésén túl a szöveg egyéb narratív-nyel-
vi megoldásai is alátámaszthatják. Lakner Lajos Tamási prózaművészetét vizsgálva fi-
gyel fel arra, hogy „a regények nem közvetlenül a tapasztalati övezetre utalnak, hanem
a folklór formaalkotó elvei szerint már eleve megformált, fiktív eredetű, »ösképszerű«
tárgyiasságokra”.²⁹ Ebből következik az, hogy a szövegek egy részében – így az *Ábel a
rengetegben* esetében is – „a szereplők elrendezése leginkább a mesék *funkció és szerep-
kör szerinti elrendezésére* emlékeztet. Az alakok nem a jellemzés révén mutatkoznak
meg, hanem emblematiszusan jellegűek, jelképiek”.³⁰ A szereplőformáláson túl a regény

²⁷ BÓDIS Zoltán, *Mese és szakrális kommunikáció = Közelítések a meséhez*, szerk. BÁLINT Péter, Debrecen, Didakt, 2006, 73.

²⁸ BOLDIZSÁR Ildikó, *A mese mint beavatás*, Pannonhalmi Szemle, 2005/4, 64.

²⁹ LAKNER Lajos, *Valóságfogalom, regény és művészetszemlélet összefüggése Tamási Áronnál*, ItK, 1993/5–6, 670.

³⁰ LAKNER, *Az alakformálás, i. m.*, 432. (kiemelés az eredetiben)

szövegében a (székely) nyelvjárás jellegzetes fordulatai, a mondatformálás egyszerre archaizáló és népnyelvi megoldásai a népmesei elbeszélismódot imitáló narrációs eljárásoknak tekinthetők, amelyet helyenként a mesék ismert frazeológiájának nyelvi megidézései színesítenek.³¹ Az alkotás interpretációja szempontjából ezeknél a tartalmi-formai jegyeknél azonban sokkal fontosabb annak számbavétele, hogy a mesei elbeszélés által közvetített világgép és létszemlélet milyen módon határozza meg a történetformálás lehetséges jelentéseit.

A műfaj elméleti kérdéseit kutató értelmezések alapján a mese nem egyszerűen csak a gyermeket mint célközönséget megszólító, szórakoztató, de egyben példázatos tanulságot közvetítő történet, hanem olyan elbeszélés- és kommunikációs forma, amelynek létrejötte antropológiai szempontból a metafizikai bizonyosság iránti szükséglettel magyarázható. Mint arra Lovász Andrea rámutat, ez abból a vágyból fakad, hogy „kell legyen egy olyan végső alapelv, egy minden létezés, minden törvényt garantáló felsőbb hatalom, aki/ami biztonságot ad. [...] Ennek megfelelően a metafizika iránti igényünket az emberben születő vágyak széles skálája határozza meg: a biztonságérzet, a tárgyaltalan szorongás legyőzésének, a menekülésnek, a vigasznak, a rendnek, a világ áttekinthetőségének és ellenőrizhetőségének vágya.”³² A mese ilyen értelemben az elbeszélés létrehozta imaginárius világ által végbemenő vágyteljesítésnek és a valóságból való menekülésnek egy sajátos formája: „A mese: egy a lehetséges menekülésformák közül. Olyan beteljesülésekre ad lehetőséget, melyek a valóságban korlátokba ütköznek. Jellemző a nyomor, a betegség, a fájdalom elől való menekülés. [...] Az ember az őt körülvevő valóságot és önnön saját valóságát is transzcendálja, így lesz ez menekülés, a szó pozitív értelmében.”³³ A regényt ennek alapján olyan (mesei) elbeszélésként érdemes szemügyre vennünk, amelyben a felnőtté válás nehézségeinek, a főhős szenvedéseinek története a metafizikai létmagyarázat iránti vágy kontextusába helyezhető.

Az Ábelt körülvevő világ (és ilyen értelemben a visszaemlékezés tárgyát képező ifjúkori események maguk is) a meséket jellemző transzcendáló létszemlélet jegyében válik elbeszélhetővé. Ennek egyik beszédes megnyilvánulása a regény egészét végigkísérő narrációs megoldás, amelynek köszönhetően a tájreprezentációban a természet folyamatosan az eseményekkel analóg megszemélyesítések révén „kel életre”.³⁴ Ez eset-

³¹ Akár a legegyszerűbb (tag)mondatkapcsolások esetében is találkozhatunk olyan megoldásokkal, melyek a népmesék nyelvi fordulatait idézik: „Vártam, hogy mi lesz, s hát kopogtatnak az ajtón.” (60, kiemelés tőlem) Más esetben a narrátor a mesemondás helyzetét imitálja az elbeszélés jelenidejűségét feltételező deiktikus jelölés(ek) révén: „Halottak napjánál hagytam félbe az *előbb*, s azt mertem mondani, hogy az időjárás is bánatosra változott azon a napon” (52, kiemelés tőlem)

³² Lovász Andrea, *A mesélő ember = Közéltések a meséhez, i. m.*, 46, 48.

³³ *Uo.*, 51.

³⁴ Egy példa a sok közül: „Körülnéztem, hogy mit csinál a nagy természet, de vígan érezte magát, mert a gyenge holdvilágon táncoltak a fák, s a hegyek urazgatták ormányaikat, mint a képzelt elefántok. Barátságom jeléül én is kereken forogtam az égtájakat, aztán az üveget ráköszöntem a holdra, aki csonkán vérzett szegény a legelő fölött.” (27.) A további lehetséges hivatkozások sorából kiemelendő az a szövegrészlet, mely az egyértelmű megfeleltetések révén hívja fel a figyelmet az ember és a tárgyi-természeti világ analogikus azonosításának retorikai műveleteire: „El is gondoltam ott magamban, ahogy nehéz

ben sem csupán annak a jól ismert mesei klisének a szövegbe történő átemeléséről van szó, miszerint „a magyar népmesékben például minden lélekkel bír, legyen az kő, fa, virág, állat, nyereg, patkó, vakaró”.³⁵ Sokkal inkább azt konstatálhatjuk, hogy Ábel mint narrátor úgy formálja meg elbeszélését, mint amelyben ember és természet szétválaszthatatlan (metafizikai értelemben vett) egységet alkot. Ily módon a történetmondásra az érvényes, amit Cs. Szabó Annamária is hangsúlyoz, miszerint „ez a szürrealisztikus varázslás, melyben ember és természet egymásba áramlik a megszemélyesítések játékában, egyben »gyógyító mágia« is: praktikus »bűvölés-bájlás«, mely kibékít a helyzettel, és erőt ad az új tennivalókhöz”.³⁶ A világot átható rend és a szenvedéseket mint próbákat szavatoló metafizikai bizonyosság iránti vágy gyakorta megjelenik Ábelnek a vele történeteket értelmezni igyekvő „elmélkedéseiben” is. Beszédes azonban, hogy a felidéző narrátor ezekben a szólamokban sokkal inkább a kérdésfelvetés bizonytalanságának, semmint a meggyőző(őd)ésből fakadó érvelésnek a retorikai műveleteit érvényesíti, mint ahogyan az például Surgyélánnak a tyúkok eltűnése miatti haragja nyomán fogalmazódik meg benne:

Ahogy utána néztem, az jutott eszembe, hogy áldanom kéne az Istent, amiért a rókákat hibáztatta a tyúkok megevése miatt, s nem engemet. Aztán azon kezdtem gondolkodni, hogy vajon akkor is így jártak volna-e a tyúkok, ha Surgyélán nem jó vala a házhoz? Vagy pedig maga a Gondviselés működött itt közre, hogy helyettem leckét adjon Surgyélánnak? (126.)

Egy másik jellegzetes példaként említhető az a szövegrészlet is, ahol Ábel a barátokkal való beszélgetés során az emberi boldogságról, vágyakról és azok megértéséről kezd töprengeni:

És akit én embert eddigelé láttam, az mégis mind elégedetlen volt. S most itt van ez a rangos barát is, akiről bátran hihettem, hogy magának való boldog életet él, s hát nem más vágyódásai vannak neki is!? De bizony más, mert lám, a városból s az emberek közül a vadonba szeretne jöni, hogy egyedül keljen és fekdjék. És vele szemben itt vagyok én, aki a vadonban lakom, egyedül kelek és fekszem: s én viszont az emberek közé és városba vágyódom! Ki rendezi ezt így? Vagy ki jelöli ki az ember útjait, sohasem arrafelé, amerre ő szeretne menni? (76.)

---

csutak módjára ültem, hogy mégis gyenge portéka az ember, hogy ennyire hatalma alatt áll az időjárásnak. Tavasszal felkunkorodik és kinyílik, mint a virág; nyáron dalolva borul termésbe, s nem győzi szaporítani a pénzérő dolgokat, úgyszintén saját magát is; aztán ilyenkor, ősz farka felé, egyszerre kifogy az olaj belőle, mint a motorokból, s csak áll a kerekeivel és a sípjával s egész szerkezetével, mint valami haszontalanság.” (53.)

³⁵ BOLDIZSÁR, *i. m.*, 66.

³⁶ Cs. SZABÓ, *i. m.*, 37.

A vázolt műfaji sajátosságokon túlmenően a metafizikai igazság iránti (mesei) vágy jelölőjeként nyerhet értelmet a címszereplő névadása is, amennyiben az Ábel név a jól ismert bibliai történetet felidézve az Istennek engedelmeskedő, az isteni akaratot kereső magatartásnak a metonimikus értelmezőjeként olvasható. A név így már önmagában is „jelképe, felfokozó metaforája az egész regényt, s az Ábel lényét is meghatározó életbizalomnak, rend- és otthonosságigénynek”.³⁷

A meseként való olvasás vázolt aspektusai a regény nyitányának elemzésekor körvonalazott elbeszélői stratégia nyomán gondolható tovább. Amint azt a bevezetőben is láthattuk, Ábel mint történetmondó a megélt események valóságát (különösképpen annak egzisztenciális nehézségeit) a játékos, derűs szemlélethez kötődő narráció révén kívánja felülírni. Ebben a vonatkozásban pedig egyáltalán nem véletlen, hogy az egész történet elbeszélésének műfaji „választása” a meséhez kötődik. Ha figyelembe vesszük, hogy „a mese célja az – ha egyáltalán feltételezhetünk valamilyen célt az önmagáért-való-léten túl –, hogy reményt adjon: a kaotikum világában mégis helyreállítható a rend”,³⁸ akkor az elbeszélés a műfaj megidézésével – tágabb értelemben a nyelv alkotta fiktív világ létrehozásával – maga próbálja megkonstruálni azt a metafizikai értelemben vett rendet, mely a szubjektum számára az igazság érvényesülését egyéni és közösségi vonatkozásban is képes garantálni. Ennek fényében egyetérthetünk Bertha Zoltán azon megállapításával, miszerint Tamási regényében „a mese általában a töredékesnek, befejezetlennek és rendezetlennek tapasztalt és ekképpen elviselt földi létezés számára teremtett másság: a világ és az ember transzcendentális összefüggéseire épített virtuális univerzum szellemi hívása és magasztos alternatívája”.³⁹

Különösen relevánsnak tűnik a regény elbeszélésének ilyen vonatkozású megközelítése, amennyiben a mesére a szakrális kommunikáció egy lehetséges variánsaként tekintünk. Mint Bódis Zoltán megjegyzi, a szöveget létrehozó beszélőnek a befogadóhoz képest aktívabb jelenlétére utaló, így a mesei történetmondást is meghatározó szakrális kommunikáció „legfőbb célja többnyire az önazonosság előhívása. A sikeres szakrális kommunikáció kulcsa épp ez az identitásteremtés. Ez lehet mind a személyes, mind a közösségi önazonosság megteremtése”.⁴⁰ Ilyen értelemben a regényben a retrospektív (mesei) narráció révén megteremtődő egyéni (és az allegorizáló konnotációknak megfelelően a székelység egészére irányuló közösségi) identitás kialakítása így nem a nevelődés során felismert tanulságok nyomán, hanem a (mesei) elbeszélés nyelv általi létesítése folytán formálódik. Mindezt a szöveg befogadására vonatkoztatva pedig megállapítható, hogy az elbeszélte történet olyan beavatásként is felfogható, mely az olvasó számára is ugyanezt a tapasztalatot igyekszik közvetíteni és mintegy átélhetővé tenni. Ebből következik, hogy a regény poétikai teljesítményét

³⁷ Uo., 34.

³⁸ LOVÁSZ, *i. m.*, 58.

³⁹ BERTHA, *i. m.*, 63.

⁴⁰ BÓDIS ZOLTÁN, *A meseszó igazsága: Cifra János cigány mesemondó meséi*, Debrecen, Didakt, 2014, 39.

nem a sokat idézett, közhellyé vált (és általában a szövegösszefüggésből kiragadott) „tanulságok” eredetiségében kell keresnünk, hanem sokkal inkább az irodalmi nyelv teljesítőképességére való (műfaji irányultságú) rákérdezésben.

Bár a mesei vágyteljesítésnek ez az elbeszélés által megvalósuló narratív-retorikai stratégiája alapvetően a regény egészének történetmondásában érvényesülni látszik, az *Ábel a rengetegben* azonban nemcsak a más műfaji elvárások mentén (is) körvonalazódó olvashatóság révén árnyalja e megállapítást. A narrátori beszéd bölcséleti irányultságú reflexiói ugyanis rendre olyan kételyeknek adnak hangot, amelyek elbizonytalanítják mind a transzcendens létmagyarázatok, mind a belőle fakadó (lét)igazságok problémátlan hozzáférhetőségét. Ennek megvilágításaképpen két ilyen vonatkozásban beszédes szövegrészletre igyekszünk végezetül ráirányítani a figyelmet.

Az első szöveghely Ábelnek közvetlenül a Surgyelán megérkezése után megfogalmazódó gondolatait foglalja magában. A közelgő veszély előérzete (vagy valószínűsíthetően inkább a narrátornak az utólagos többlettudásból fakadó tudatos előrevetítése) épp a transzcendenst megszólítani/megszólaltatni igyekvő szakrális kommunikáció lehetetlenségét állapítja meg a gyermeki, naiv hangot idéző narrátori megszólalás révén:

Én pedig ott maradtam egyedül, pedig úgy kezdett volt már buzogni a lelkem, hogy bölcs dolgokat tudtam volna tovább is mondani. Azonban nem sokat ér bármiféle bölcs gondolat, ha nincs, akinek megmondja az ember. Még a felettünk állón, kit a Mindenek Urának neveznek, még Órajta is csodálkozni kell, hogy akkora világmozgató tudománya s annyi teremtő gondolata van, s mégis meg tudja állani, hogy előszóval nem mondja senkinek! (114.)

A(z emberi) bölcsesség továbbadásának lehetetlensége a transzcendencia „némaságára” irányuló megállapítással kerül párhuzamba, aminek köszönhetően nemcsak bármiféle erkölcsi, bölcséleti tanulság közvetítésének elvi lehetősége válik kérdésessé (mint azt a nevelődés sikerességét elbizonytalanító jelentések kapcsán más összefüggésben már érintettük), hanem magának a szakrális kommunikáció sikerességének kialakíthatósága is (ami viszont a mesei vágyteljesítés elbeszélői stratégiájának szemléleti alapjaként volna azonosítható). Nem véletlen, hogy a folytatásban a gondolatmenet végkövetkeztetése az igazság egyértelmű megragadhatóságának lehetetlenségét hangoztatja:

– Hát hol van az igazság? – kérdeztem tünődve. [...]
 – A tejben, aki ahhoz pártol, aki leghamarább megissza? A kecskében, akit akárki megfejhethet?! Bolha kutyámban, aki nem ugathatja meg azt, akit ugatásra érdemesnek talál?! A fekete bombában, aki a tolvajt és a megváltó embert egyformán szaggatja széjjel?! Fuszulánban, aki csal és mégis megmenekül?! Az igazgatóban, aki olcsó pénzen embereket tud megvenni, hogy azok sok mindent elvégezzenek, amit neki kéne elvégezni?! Vagy az édesanyámban,

aki engemet szült s nem egy királyfiút?! [...] Mert a legokosabb, amit ki lehet deríteni, az talán csak annyi, hogy *az igazság is széjjel van szórva, amiként az emberiség a földkerekségén. S ahogy az embereket nem lehet egy akolhoz terelni, azonképpen az igazságot sem.*” (115, kiemelés tőlem)

A másik szöveghely abból a szempontból árnyalja tovább a mesei elbeszélés révén kialakítandó metafizikai irányultságú vágyteljesítés narratív stratégiáját, hogy itt maga az elbeszélő reflektál egyfelől ennek a törekvésnek a működési mechanizmusaira, másrészt pedig céljának illuzórikus mivoltára. Az édesanyja megbetegedésének hírére Ábel ugyanis a következőképpen reagál:

A lelkemnek nagyon jó vigasz lett volna elhinni azt, hogy a betegség Isten dolga, de én úgy gondoltam, hogy nem egészen úgy van, mert ha a szegénység nem kergeti vala reggeltől estig édesanyámat, akkor még most is vígan lehetne. De milyen a szegény ember! Olyan, hogy a sok baj miatt, ha már rászakadott a betegség, akkor a nehéz órákban az Istent veszi elé, s mint egy őszi bokorban, az ő bölcsességében megadással nyugszik, ámbár a betegségét a földi élet igazságtalansága okozta. (122.)

A kétféle magyarázat világosan elkülöníti a betegség valódi okait (ami a szegénységből fakadó nélkülözéssel, szenvedésként dekódolható megpróbáltatásokkal azonosítódik) és annak a vigasztalódás, a könnyebb elfogadás érdekében kialakított, fiktív természetű indoklását (ami viszont az isteni akaratnak tulajdonítja a történeteket). Ilyen értelemben a transzcendens világrend működőképességét feltételező önértelmezés (ami, mint láttuk, a regény egészét áthatja) olyan nyelvi létesítésű fikciónak mutatkozik, amely képes elfogadhatóvá tenni (és ezáltal felülrni) a szenvedést. Árulkodó azonban, hogy míg a szöveg egyik pontján a *szegény ember* erősen általánosítható megjelölésével ennek a létmagyarázó fikciónak a működőképességéről ad számot a narrátor, aközben az idézetsor első mondatában, magára vonatkoztatva, lelepleződik a vigaszként értelmezett fikcióképzés imaginárius magyarázatokat létrehívó, nyelvi természetű munkája.

A regény egészének narratív stratégiája ennek fényében megpróbál a mesei történetmondásból eredő vágyteljesítés, a felnőtté válás, a nevelődés, a társadalomba való beavatás sikeréből fakadó megújulás reményteli elbeszéléseként megmutatkozni, miközben e törekvés illuzórikus jellegére is ráirányítja a figyelmet a nyelvi létesítésű fikcionálás reflexív színrevitele révén. Bár az életműben kétségtelen, hogy vannak még jelentős szövegek, azonban mivel sem a trilógia másik két darabjában, sem az író más műveiben nem igazán sikerült ilyen összetettséggel megmutatni a fikcióteremtés, a műalkotás és a művészi nyelv mibenlétének a műfaji hagyományok sokoldalú párbeszéde révén megmutatkozó poétikai jellegzetességeit, továbbra is nehezen látszik vitathatónak, hogy az *Ábel a rengetegben* Tamási Áron legfigyelemreméltóbb prózaalkotása.

BARANYAI NORBERT
egyetemi adjunktus
DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
baranyai.norbert@arts.unideb.hu

Education, Initiation, Tale
Genre Analysis of Áron Tamási's Novel, Ábel a regetegben (Abel in the Forest)

Abstract: This paper attempts to reinterpret Áron Tamási's most significant novel, *Ábel a renetegben (Abel in the Forest)*. The interpretation approaches the text from genre reading, according to which the analysis understands the text's exemplary meanings based upon the genres of Bildungsroman, tale and initiation story. The paper sets out to demonstrate that the text's poetic achievement can be best understood as the polyphony of meanings in themes, motifs as well as in linguistics–rhetoric, regardless its understanding as wish fulfilment in tales, or as successful educational process filled with tests, or as the parable of minority fate.

Keywords: genre, bildungsroman, tale, initiation story, parable

DOI: [10.37415/studia/2019/3-4/153-177](https://doi.org/10.37415/studia/2019/3-4/153-177).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

